

József Attila filozófiai nézetei Arthur C. Danto művészetfelfogásának tükrében

1. Bevezetés

József Attila az 1920-as évek második felétől saját művészetbölcseleti alapra helyezett kritikai szempontrendszerrel dolgozott ki, amely a tropológiai, a fogalmi szempontrendszerrel olyasfajta elméleti diskurzusba helyezte, melynek pontos megértése, kommentárja még ma sem egyértelmű. Ahhoz, hogy képet kapjunk József Attila művészetfelfogásáról, vizsgáljuk meg tüzetesebben elképzeléseit. Az *Esztétikai töredékek*ben így fogalmaz: „*Minden esztétika, amely a művészethez nyúlt, azért tette, hogy a művészet lényegétől, specifikumától megfossza, hiszen ahelyett, hogy a művészet lényegét a művészetben belül kereste volna, másutt is feltalálható lényegre erőszakolt beléje (szépség stb.) nyilvánvalóan azért, hogy a művészettel, mint számára merőben idegen ténnyel való tehetetlenségét leleplezze. Hihetetlen, de való, hogy míg a bölcelet mindig mindenben a sajátos minőség megértésére törekedett, addig a művészet letagadhatatlanul sajátos minőségét az esztétikán át mindig elkente. (...) Gondoljunk csak az érzelmes esztétikára, és megfelelő elképeléssel kérdezzük meg, hogy mi köze a művészet lényegének az érzelemhez, amikor az érzelem úton-útfélen, ezerféle nem művészetben is bennevaló?*”¹

Kulcsár Szabó Ernő hangsúlyozza a *Szétterült ütem hálója*² című tanulmányában, hogy a kutatások sokszor a világnézet- és mozgalmotörténeti, illetve család- és kórtörténeti elemzések szerint értelmezték a versszövegeket, holott József Attila maga is elutasította a nem műközpontú elemzést. Az idézetből jól látható, hogy a költő maga fogalmazza

¹ JÓZSEF Attila: Töredékek.[26] [...az esztétika éppen azért nem juthat el...]. In: <http://magyar-irodalom.elte.hu/ja/tartalom.htm> (2012. 10. 24.)

² KULCSÁR SZABÓ Ernő: „Szétterült ütem hálója”. In: Szerk. Kabdebó Lóránt—Kulcsár Szabó Ernő—Kulcsár-Szabó Zoltán—Menyhért Anna. Tanulmányok József Attiláról. Újraolvasó. Anonymus Kiadó, Budapest, 2001. 16.

meg hitvallását: el kell választani a szorosan vett esztétikát (a szépség művészetét) a művészettől, és a művészet lényegét saját magában kell keresi. Ez a ’művészet a művészetért’-felfogás nem idegen a szépirodalomtól (a francia költészetben: l’art pour l’art).

De nézzük ezt ennél kicsit bővebben! Azért is van szükség a részletes magyarázatra, mert József Attila esztétikája és a művészetszemlélete költészete értelmezéséhez ad útmutatót. Mint azt József Attila töredékes tanulmányaiban megfogalmazza, a szépirodalom egyben filozófia is, de a művészet nem tiszta esztétika, mert az elhomályosítaná lényegét. Az értelmezési horizontok felvázolása eszerint nem pusztán esztétikai, hanem értelmezési, azaz esztétikai-filozófiai folyamat. József Attila az említett filozófiai ihletésű munkáiban nem csupán az esztétikum közvetítését, a gyönyörködtetést tartja a művészet céljának: „*Már-már erkölcsstelenül káros és ostoba az a tanítás, amely úgy véli, hogy a gondolkodást azurfényű magaslatokba emeli azzal az általa és számára mindent megoldó meghatározással, hogy a művészet célja a gyönyörködtetés. Nem csupán azért káros ez a tanítás, mert tanulóinak figyelmét természetesen a gyönyörökre irányítja, hanem mindezekelőtt azért, mert, amint látni fogjuk, teszi ezt az igazság leghalványabb árnyalata nélkül. Ostobának pedig ostoba ez a tanítás, mert nem a művészetéről, hanem a művészet céljáról beszél, tehát egy olyan tevékenységnek a célját szögezi le, amely tevékenységgel nemcsak hogy tisztában nincsen, hanem azt tisztázni meg sem kísérel.*”³

Az idézetből kiderül, hogy nemcsak azt tartja károsnak, ha a művészetet összekeverik az esztétikával, hanem azt is, ha a művészetet a művészet céljával keverik össze.

„*A kompozícióról*” (sic!) szóló írásában pedig a mű-

³ JÓZSEF Attila: Töredékek [22] [Itt elsősorban és csupán...] In: <http://magyar-irodalom.elte.hu/ja/tartalom.htm> (2012. 10. 24.)

alkotást akcióként jellemzi, amely nem alkotja, hanem alkotja önmagát. A mű „feladata” pedig nem az esztétikum, hanem a műalkotás valóságartalmának visszanyerése: *„Amikor a valóságról szólok, éppen úgy része vagyok a valóságnak, mint amikor nem szólok a valóságról. De amikor a valóságról szólok, ugyanakkor kívül vagyok a valóságon, mert fogalmam és a megértés én magam vagyok mindaddig, amíg ki nem mondtam, holott ugyanakkor ez a fogalom nem lehet a valóságban, mert akkor maga is valóság volna, nem pedig a valóságra állított jelentés és annak megértése. Ez az alakelőtti fogalom azonban abban a pillanatban, amelyben létre jön, alakot ölt és így maga is valósággá válik: így tehát az a mozzanata, amely az alakelőtti fogalom alakbaválása, amikor még nem alak, de már nem is alakelőtti-ség, egzisztenciámnak valóságon kívüli voltát jelenti ugyanakkor, amikor része a valóságnak. Tehát a valóság megértésekor kívül vagyok a valóságon mindaddig, amíg ez a megértés alakot nem vesz föl, ami által megértésem maga is olyan valósággelemmé válik, amely már nem megértés, hanem maga is megértést szomjuhozó. Ezt mutatja az is, hogy megértünk anélkül, hogy elménkben a megértés a kimondott szavak adott formájában vonulna föl.”*⁴

A költő a megértést – ezáltal a művészetet is, hiszen az a megértés szinonimája lehet – előrébb helyezi a költészetnél, ezáltal az esztétikánál. A megértés és az ezt kifejező nyelvi és művészi eszközök közti kapcsolat alárendelt viszony: a költészet csak eszköz ahhoz, hogy a megértés és a valóság teljessé váljon. A Tverdota-féle „önbiztató versek” fogalom⁵, illetve Valachi mágikus verselést előtérbe helyező elemzése⁶ mind azt bizonyítják, hogy a szakirodalom régóta felfedezte a nyelviség nagy szerepét. A költészet személyes egyediségének és aktuális korszakban való kitágításának nyelvi kifejezése soha nem lehet tökéletes, mindig forrásban van, mindig változik.

Fehér M. István *József Attila esztétikai írásai és Gadamer hermeneutikája*⁷ című kötetében hasonlítja össze Gadamer gondolatait József Attilával,

⁴ JÓZSEF Attila: Töredékek [26] [...az esztétika éppen ezért nem juttathat el...] Ihlet és gondolat. In: <http://magyar-irodalom.elte.hu/ja/tartalom.htm> (2012. 10. 24.)

⁵ TVERDOTA György: József Attila önbiztató verseiről, előadás. SZAB-székház, Szeged, 2012.

⁶ VALACHI Anna: Láttam, hogy a mult meghasadt. Terápiás modellből mágikus önteremtési rítus. Thalassa, 2000. 2-3. 3-26.

⁷ FEHÉR M. István: József Attila esztétikai írásai és Gadamer hermeneutikája. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2003. 32.

miszerint mind Gadamer, mind József Attila egyetért abban, hogy *„a műalkotás lét- és igazságtapasztalatban részesíti olvasóját, nemcsak a szépséget és az esztétikumot adja”*⁸.

De hogyan képes lét- és igazságtapasztalatot közvetíteni egy költemény? József Attila szerint úgy, hogy a megértést a nyelviség fölé kell helyezni, tehát először részesülünk megértésben, utána történik a nyelvi formába öntés. Ahogy már idéztük, a megértés és a művészet a költészet előtt van. Ezt egy nyelvi példával bizonyítja: *„megértünk anélkül, hogy elménkben a megértés a kimondott szavak adott formájában vonulna föl. (...) Vitatkozás közben a beszélő előadásába hirtelen közbevágunk, holott magunkban nem fogalmazzuk meg előre igazságunkat”*.⁹ Tehát kezdetben van a megértés, aztán próbáljuk megfogalmazni mondanivalónkat nyelvi alakban. Ha a példa szerint közbevágunk, akkor a megértés (illetve itt az egyet nem értés) már megtörtént, és a nyelvi megfogalmazás most próbál alakot öltetni: *„Az emberek, ha formát alkotni nem is bírnak, megértenek.”*¹⁰

A heideggeri művészetfelfogás szintén azt állítja, hogy a kijelentésen keresztül a gondolat tartalmazza az igazságot: *„Az a tény, hogy a kijelentésnek is van igazsága, hogy a kijelentés igaz, korántsem jelenti azt, hogy az igazság a kijelentésben, a mondatban születik, s ekképp a kijelentés volna az igazság helye.”*¹¹

Fehér M. összefoglaló munkájában összehasonlítja a heideggeri és a József Attila által megfogalmazott művészet szemléletet, közös nevezőre hozva őket, azt állítja, hogy *„a kijelentés az értelmezésnek ugyanis származékos formája, az értelmezés viszont a megértéssel együtt az az alapvető mód, ahogy környezetet, világa tárgyaihoz, valamint embertársaihoz az ember eleve viszonyul.”*¹²

Láthattuk, hogy míg József Attila saját művészet-értelmezésében elválasztotta az esztétikától a művészetet, s azt az igazság hordozójának tartotta. Gadamer azonban ennél is továbbment és a művé-

⁸ FEHÉR M. István: József Attila esztétikai írásai és Gadamer hermeneutikája. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2003. 32.

⁹ FEHÉR M. István: József Attila esztétikai írásai és Gadamer hermeneutikája. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2003. 32.

¹⁰ FEHÉR M. István: József Attila esztétikai írásai és Gadamer hermeneutikája. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2003. 32.

¹¹ HEIDEGGER, Martin: Fenomenológiai Arisztotelész interpretációk. Ford. Endreffy Zoltán, Fehér M. István. Existencia, 1996-97

¹² FEHÉR M. István: József Attila esztétikai írásai és Gadamer hermeneutikája. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2003. 52-53.

szetet nemcsak az esztétikától, hanem az igazságtól is elválasztotta. Gadamer azt vallja, hogy „a művészet elveszítette a helyét és absztrakttá válik, a művész pedig ilyesformán kitaszítottá.”¹³

A korszakban az így leírt állapotot a legtöbb művész megélte. A művész társadalmilag kívülálló lesz, hasonlóan a betegséghez. Ezzel párhuzamba állítom Danto művészet-meghatározását is, amelyben a hagyomány és az egyéni tehetség, a saját stílus problémaköre jelenik meg.

„A művészet a világban létező dolgok reprezentációs megfelelőit hozza létre, és az ekvivalenciák létrehozásában folytonosan előrehalad” – írja Danto¹⁴ az imitációelvű művészetről, amellyel a klasszikus értelemben vett művészetet definiálja. Érdemes megvizsgálni Danto műalkotás-definícióját. Abból a kérdésből indul ki, hogy milyennek kell lenni egy műalkotásnak, hogy valóban az lehessen? A következő kritériumokat állítja fel: legyen ábrázoló funkciója, kifejezzen valamit, azzal a szándékkal jöjjön létre, hogy műalkotás legyen. Danto¹⁵ G. Dickie alapján azt is megjegyzi, hogy valójában nincs olyan közös jegy, ami ha megvolna, minden nem műalkotásnak szánt tárgy azzá válhatna, hanem egy ún. intézményszerűség dönti el, mi lehet műalkotás. Mindezzel párhuzamosan, ha valamit esztétikai megfontolásból műalkotásnak érzünk, még korántsem biztos, hogy valóban az is; s ha az, akkor az esztétikai reakció feltételezi az imént említett intézményszerűséget. A legjobb, ha az imitációt vesszük kritériumul, mely szerint a reprezentáló művészetnek az az alapelve, hogy az ábrázolás ugyanazt a hatást hozza létre a befogadóban, ami az ábrázolt valóságos tárgy jelenlétében jönne létre benne. Danto érvelésében a műalkotások nem abban térnek el a puszta valóságos dolgoktól, hogy imitációk, hanem abban, hogy reprezentációk. Azonban a reprezentáció terminus nem szükségképpen foglal magába hasonlóságot, vagyis nem kell hasonlítani semmire. Csak annyit implikál, hogy a műalkotás szól valamiről (aboutness). A reprezentáló jelleg azonban még nem elegendő a műalkotás definiálásához,

13 FEHÉR M. István: József Attila esztétikai írásai és Gadamer hermeneutikája. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2003. 132.

14 DANTO, Arthur C.: Hogyan semmizte ki a filozófia a művészetet? Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 1997.

15 DANTO, Arthur C.: A közhely színéváltozása. Enciklopédia Kiadó, Budapest, 1996.

hiszen nyilvánvaló módon olyan reprezentációk is vannak, melyek nem műalkotások. A definiáláshoz a kifejezés fogalmára is szükség van.

A műalkotások olyan reprezentációk, melyek egyúttal kifejezések is. Nem pusztán megmutatják saját tartalmukat, hanem ezen túl mondanak is valamit arról a módról, ahogyan megmutatják. Azaz: reprezentálják a tartalmukat és kifejeznek róla valamit.

„Bárminek, ami reprezentáció, lehet egy párja, ami ráadásul még műalkotás is. A különbség: azt a módot, ahogyan a nem-műalkotás egy tartalmat prezentál, a műalkotás úgy prezentálja, hogy közben ezzel mond valamit”¹⁶.

A műalkotás olyan dolog tehát, amely a reprezentáción túl ki is fejez valamit arról, amit reprezentál. De mi pontosan a művészet és meddig művészet a művészet? E ponton nézzük Danto művészetértelmezésének másik sarkalatos pontját, miszerint a művészet végét a filozófiai kisémmizés jelenti. Eszerint a művészet saját öntudatába ment át, azaz önmagára reflektál, és egyre inkább ez a reflexió mozgatja. A művészet egyenlő saját maga filozófiájával. Danto szerint – és itt elsősorban nem a költészetre gondol – magáról a művészetről, a tárgyról való beszéd ellehetetleníti a művészetet, de nem abban az értelemben, hogy megszűnnének a műalkotások, hanem egy metanyelv jelenik meg, s ezzel párhuzamosan többféle művészetfelfogás tör felszínre. Így a művészeknek nincs olyan mércéjük, amely szerint művészek, és a műalkotásoknak sem kell egy elvnek megfelelni. A már említett elidegenedés és elmagányosodás, valamint az ezzel járó következmények a művészek körében saját közegükben is megfigyelhetők.

Ha összevetjük az idézett költészet- és művészetfelfogásokat, megalapoztuk azt, hogyan kell a költő verseihez nyúlnunk, mi az életrajz és a költemények viszonya egymáshoz. Ehhez illesztjük Virág Zoltán szóbeli kijelentését, miszerint József Attila szövegei nem határozzák meg a költő személyét, a versben nem ő maga van. Ő részint az, amit itt ír: „...a verseim nem én vagyok: az vagyok én, amit itt írok.”¹⁷ Elmondhatjuk, hogy az író eredeti személy és a versek valakije és a versekben

16 DANTO, Arthur C.: A közhely színéváltozása. Enciklopédia Kiadó, Budapest, 1996.

17 JÓZSEF Attila: Szabad-ötletek jegyzéke. Közzéteszi, jegyz.: STOLL Béla. Jav. kiad. Budapest, Atlantisz Kiadó, 1997. 30.

megmutatózó én nem azonos egymással.¹⁸ Ezt továbbgondolva megállapíthatjuk, hogy a versekben megjelenő szubjektum jellemzői nem ekvivalensek a költő tulajdonságaival.

„Jó volna jegyet szerezni és elutazni Önmagunkhoz, hogy bennetek lakik, / az

bizonyos”¹⁹

A lírai én és az énazonosság kérdése szövegszerűen is megjelenik a *József Attila* (1924) c. versben, ahol az önmagunkhoz utazás nem mint pszichológiai vizsgálati eljárás, hanem mint egyéni cél, a magunkra találás minimális igényeként fogalmazódik meg. Szövegszerűen a jegyszerzés vágyaként, ahol a cél az önmagunkhoz térés, a saját személyiségünkhöz való újbóli megérkezés.

A három művészetfilozófiában (József Attila, Gadamer, Danto) azonban némi ellentét is felfedezhető. Míg a művészetet nem magától értetődő és egyértelmű adottságnak, hanem valami többnek a közvetítésére (Danto: imitáció, József Attila: valóság, Gadamer: igazság) alkalmazott felfogásformának tekintik. A művészet művelőjét, a művészt „csodabogárnak”, a társadalom által kivetettnek tartják. Az anomália ott fedezhető fel, hogy bár mindhárman a költői szubjektum szerepét tartják a legfontosabbnak, Danto az intézményiség tulajdonságával ruházza fel a művészetet, József Attila pedig olyan terméknek tekintette, amelynek megvan a maga történelmi ideje, melyben született. *Amikor a művészetéről* című töredékében ezt írja: „...a művészet valósági tény. Mégis, a történet folyamán akadtak gondolkodók, akik kétségbe vonták különvalóságát és egyéb tevékenységekkel azonosították, nem szólván az olyan törekvésekről, amelyek szerint a művészet nem is szellemiség. Itt elsősorban és csupán arra az együgyű meghatározásra utalok, amely játéknak nevezi el és amelynek tárgyi tartalmával foglalkozni nem is érdemes. ...éppen a valóságos tárgy mibenlétét kutató valóságbölcseletnek (metafizikának) kell e legelső sorban tapasztalati tényekből kiindulván következtetnie, máskülönben

¹⁸ VIRÁG Zoltán 2011.

¹⁹ JAÖV I. 375.

*nem is érhet el oly eredményt, amelyet a tapasztalati tények ugyan nem bizonyítanak, de igazolnak azáltal, hogy ellent nem mondván neki, érvényességét magukra nézve elismerik.*²⁰ [kiemelés tőlem]”

A művészet tehát a valóság hordozója, így nem lehet kizárólag önmagában vizsgálni, hanem figyelembe kell venni azt a közeget, amelyből kinőtt, és amelyre létével maga is visszahat. József Attila felismeri a költészet közösségi oldalát, és így folytatja: *„Minthogy pedig minden ember külön-külön létező, éppen szemlélő szenvedőlegessége alapján emeli ki önmagát a többi létezők közül azáltal, hogy szemlélete számára önmaga belső, alapadó valóság. Tehát minden egyes szemlélő szemléletének tárgyi tartalma szükségképpen más belső és – mivel szemlélete számára önmaga nem része annak, – más külső valóság... Az embert, mint egyént, amely a többi egyének között sajátos tartalma különösség, ezzel szemlélő szenvedőlegessége le is zárja. De az ember nemcsak szenvedőleges létező, nemcsak szemlél, hanem ki is eszel és alkot is, megért és művészkedik. A tiszta megértés legvégső fokán minden emberben közös, minthogy a fogalom, mint potentialis ítélet, a tárgyat tárgyi mozzanataiban elrendezett összefüggéseként állítja, tehát a gondolkodó személye változván is, tiszta fogalma ugyanaz marad. Ehhez hozzávéve még azt, hogy az ösztönellenes ész képességei nem az egyes emberben, hanem magában az emberi fajban tökéletesednek, és társadalmiságában már a gyermek olyan megértésekhez és fogalmakhoz jut el, amelyeket megszerezni egyedül talán sohasem tudna, ugy ezzel fölismertük, hogy a társadalom nem is az emberek közös gondolkodása, hanem az embernek egyszerű észtevékenysége... Minthogy pedig ez a nyelvalkotó szellemiség teremti a költészetet, amely az ész időn kívüli fogalmi általánosságával szemben az egyedi alaknak lényegtelen jegyekkel nem bíró történeti keletkezője.*²¹ [kiemelés tőlem]”

Az idézett elméleti szemelvényből „a társadalom nem is az emberek közös gondolkodása, hanem az embernek egyszerű észtevékenysége” már kitűnik, hogy amikor József Attila művészetértelmezéséről beszélünk, két szintet kell megfontolnunk. Egyrészt az egyén viszonyát a művészethez (és ezzel

²⁰ JÓZSEF Attila. Töredékek [17] [Amikor a művészetéről...] BEVEZETÉS¹. In: <http://magyar-irodalom.elte.hu/ja/tartalom.htm> (2012. 10. 24.)

²¹ JÓZSEF Attila. Töredékek [21] [Az ember...] Első tétel. In: <http://magyar-irodalom.elte.hu/ja/tartalom.htm> (2012. 10. 24.)

párhuzamosan a versbeli szubjektum szerepét a költeményekben), másrészt azt is, hogy az egyén és a közösség viszonyának alakulása elengedhetetlen az értelmezési horizont felvázolásakor. Az egyén szerepe vitathatatlan a művészetben, de az a közösség által lesz teljes. De nemcsak az egyén képes kiteljesedni a közösség által, hanem a művészet is. Az egyén művészetbeli szerepén túl a közösségi oldalt is érdemes figyelembe venni. Vincze idézi Lászlót, aki szerint „a történeti elbeszélés ilyenformán olyan szociális konstrukciónak tekinthető, amely „az elbeszélést, mint önálló törvényekkel rendelkező megismerési (kognitív) eszközt alkalmazza”²². Ez párhuzamba állítható a költő művészetfelfogásával, amelynek ismertetése során azt hangsúlyoztuk, hogy a megismerés elsődlegességét hirdeti a költészettel szemben. Ez úgy is parafrázálható, hogy a művészet, melyet meg kell szabadítani az esztétikától, kizárólag a valóság közvetítésére válik alkalmassá. Ehhez

²² VINCZE Orsolya: PhD-disszertáció. Kézirat. In: http://pszichologia.pte.hu/files/tiny_mce/File/2009-Vincze%20Orsolya.pdf (2012. október 24.)

hozzátettük Danto művészetdefinícióját, miszerint a művészet és egy műalkotás mindig társadalmilag meghatározott. A versszubjektum a közösségi nyelv megteremtésével egy olyan csoportidentitást képző tapasztalattá alakul át, amely univerzálissá tágítja a lírai egyén által átélt eseményeket.

Felhasznált irodalom

DANTO, Arthur C.: A közhely színeváltozása. Enciklopédia Kiadó, Budapest, 1996.

DANTO, Arthur C.: Hogyan semmizte ki a filozófia a művészetet? Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 1997.

FOUCAULT, Michel: Madness and civilization. A history of insanity in the age of reason, Tavistock Publications 2000.

FREUD, Sigmund: Bevezetés a pszichoanalízisbe. Gondolat Kiadó, Wien-Budapest, 1932, 1986.

GYÁNI Gábor: Trauma, emlékezet, kultusz. Élet és Irodalom, 2006. 45. 6.

Tóth Norbert: Nem Éva - secco

